

4-сабақ

4-тақырып

Орталық Азия елдерінің дәстүрлі
және жаңа медиасындағы
«өшпенділік тілі»

Тақырыпшалар

- «Өшпенділік тілінің» бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілерде пайда болу себептері мен ерекшеліктері
- Қазіргі ақпарат соғыстары: фейктер, боттар мен тролльдер – «өшпенділік тілін» өндірушілер
- «Өшпенділік тілінің» Орталық Азия елдеріндегі жергілікті БАҚ пен әлеуметтік желілерде пайда болу ерекшеліктері

Пәндер интеграциясы

«Қазіргі қазақ/қырғыз/тәжік/өзбек тілі» (әр елге байланысты), «Ана тілінің стилистикасы мен сөйлеу мәдениеті», «Этнолингвистикаға кіріспе», «Қазіргі орыс тілі», «Журналистика негіздері», «Журналист этикасы», «Медиаэтика», «Конфликтологиялық журналистика», «Конфликтология», «Медиақұқық», «Мәтін теориясы», «Лингвистикалық зерттеулердің қазіргі әдістері», «Лингвистикалық сараптама», «Саяси лингвистика», «Қазіргі шетел бұқаралық ақпарат құралдары», «Интернет-журналистика», «Стилистика», «Журналист жұмысындағы әлеуметтік желілер», «Әлеуметтік журналистика типологиясы», «Журналистика социологиясы», «Журналистика психологиясы», «Мәдениетаралық коммуникацияның теориясы мен практикасы».

Сабақ мақсаттары

Танымдық:

- студенттер «өшпенділік тілінің» пайда болу себептерін түсінеді және Орталық Азияның әр еліндегі ерекшеліктерін біледі;
- студенттер фейк жаңалықтар технологиясын, авторлардың мақсатын, тарату себептерін анықтауды үйренеді;
- студенттер манипуляцияның, насихат пен үгіттің, психологиялық агрессияның табиғаты мен «өшпенділік тілінің» қолданылу мақсаттарын түсінеді;
- студенттер медиасферадағы қазіргі процестерді сипаттауға қолданылатын терминдердің мағынасын біледі.

Әлеуметтік-эмоциялық:

- студенттер әрбір тұлғаның құқығын ол қандай топқа жататынына, көзқарасы, этносы мен нәсілі басқа болғанына, дене және ақыл-ой ерекшелігіне қарамастан құрметтеу керек екенін түсінеді;
- студенттер әлдекімге сөзбен, көпшілік алдында айтылған пікірдің түпкі мақсатымен зиян тигізудің барлық қаупін түсінеді;
- студенттер тұлғааралық коммуникацияда, кәсіби ортада, медиакеңістікте сөзді жауапкершілікпен қолданады.

Мінез-құлыққа қатысты:

- студенттер көпшілік алдында сөйлегенде, пікірталастарда «өшпенділік тілін» шектеуді үйренеді;
- студенттер терминдер мен сөздерді қазіргі нормаларға қаншалықты сай екенін тексере отырып және мамандардың кеңесіне сүйене отырып, орынды қолдануды үйренеді;
- студенттер бейресми коммуникацияда, кәсіби ортада тіл агрессиясын азайту амалдарын табу мен қолдануды үйренеді;
- студенттер «өшпенділік тілінің» пайда болу себептерін, авторларының мотивациясын талдауды және олардың шын мақсаттары туралы пайымдауды үйренеді;
- студенттер дау не жанжал кезінде қатысушылардың жеке қасиетіне тиіспей, мәдениетті пікір таластыруды үйренеді.

Сабақ өткізу уақыты	1 сағат 20 минут
Сабақ өткізу әдістері	<p>Өзіндік жұмыс (сабаққа дейін): тақырып бойынша дереккөздермен жұмыс істеу (тақырыпқа қатысты мақалалар, теле-, радиобағдарламалар, зерттеулер, мониторинг бойынша есептер және басқалар), дискуссия, ашық және пысықтайтын сұрақтар, оқытушының презентациясы, талқылау, онлайн тестілеу.</p> <p>Оқытушыға арналған кеңес. Оқытушы студенттерге дереккөздер тізімін күні бұрын береді.</p>
Бағалау әдістері	Жаттығу орындау, пысықтайтын сұрақтар, онлайн тестілеу, мысалы, Kahoot платформасында (Qlever).
Негізгі ұғымдар	Дискриминация, экстремизм, ксенофобия, гомофобия, расизм, сексизм, национализм, антисемитизм, этноцентризм, толеранттық, инклюзивтік, саяси дұрыстық, тролльдер, буллинг, хейт, фейк, дезинформация.
Қажет ресурстар	Слайдқа басылған немесе флипчартқа жазылған сабақ мақсаттары, видео-проектор, компьютер, түсті қағаз, қайшы, маркерлер, тақта, скотч.

Сабақ жоспары

1. ҮЙІРУ

2. АҚПАРАТПЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ

Қажет материалдар: кинофильмдерден, бұқаралық ақпарат құралдарындағы мақалалар мен бағдарламалардан, саясаткерлердің сөзінен, қазіргі орындаушылардың шығармашылығынан, ойын-сауық шоуларынан алынған «өшпенділік тілі» бар мысалдар және Орталық Азия елдері тәжірибесіндегі кейстер.

Өткізу әдістемесі.

Оқытушы «өшпенділік тілі» қолданылған кинофильмдерден, БАҚ мақалалары мен бағдарламаларынан, саясаткерлердің сөзінен, қазіргі орындаушылардың шығармашылығынан, ойын-сауық шоуларынан мысал келтіреді.

ТАЛҚЫЛАУҒА ҚАЖЕТ СҰРАҚТАР

1. Бұл материалдарда адамдар неге «өшпенділік тілін» қолданды?
2. Сіздерге әлеуметтік желілердегі немесе өмірдегі қудалау, жеккөрініш көріністері таныс па? Сіздің ойыңызша, жаппай қудалау мен агрессия не нәрсеге негізделеді?
3. Қандай сөздер қолданылу контексіне қарай әртүрлі қабылдануы мүмкін? Мысал келтіріңіз.

Өткізу әдістемесі.

Орталық Азия елдері тәжірибесінен алынған кейстермен жұмыс істегенде оқытушы студенттерге мына сұрақтарға жауап беруді ұсынады:

1. Жанжалсыз қоғам болуы мүмкін бе?
2. Әлеуметтік желілерден «өшпенділік тілінің» қандай үлгілерін жиі көресіз? Ол кімдерден шығады, мақсаты не?
3. «Трольдер фабрикасының» белсенді әрекеті қоғамдағы қандай да бір оқиғаларға байланысты ма? Мысал келтіріңіз.
4. «Өшпенділік тілін» қолдану мен фейк ақпарат таратудың қандай салдарын білесіз?

3. ӘРЕКЕТ ЕТ

ЖАРИЯЛАНЫМ ТАҚЫРЫБЫНА АНАЛИЗ ЖАСАУ ЖАТТЫҒУЫ

Өткізу әдістемесі.

Оқытушы студенттерге «Жеткен жеріміз осы! Ресейде мигранттардың аяғын сүйе басталды» (Орталық Азиядан келген мигранттың алдына тізерлеп отырып, оның аяқкиімін тазалаған Ресей белсендісі туралы мақала) деген жарияланымның тақырыбын оқып, талдау жасауды ұсынады.

ДИСКУССИЯҒА ҚАЖЕТ СУАҚТАР

1. Бұл тақырып қандай мақсатпен қойылған деп ойлайсыздар?
2. Тақырып авторлардың (немесе редакцияның) мақала кейіпкерлеріне көзқарасы қандай екенін білдіріп тұр?
3. Оқырман тақырыпты қалай қабылдауы мүмкін деп ойлайсыз: бейтарап, жағымсыз, оң? Пікіріңізге дәйек келтіріңіз.
4. БАҚ-тың осындай тақырып қолдануына себеп болған жайттарды атаңыз.
5. Осы тақырып орнына өшпенділігі жоқ өз нұсқаңызды айтыңыз.

Оқытушыға арналған кеңес.

Студенттерге «өшпенділік тілі» дискриминациялайтын және қорлайтын сөздерсіз-ақ жақтырмау мен наразылықты білдіре алатынын түсіндіру керек. Аталған тақырыптағы бір де бір сөздің негатив мағынасы жоқ, бірақ бәрі бірігіп келіп, еңбек мигранттарына деген жағымсыз көзқарасты білдіріп тұр. Сондықтан мақала авторлары әрекетінің себептері мен мақсаттарын анықтауды, жарияланымдар мен жазбалардың пайда болу контексін зерттеуді, ондай мәтіндердің аудиторияға әсерін: толеранттыққа, агрессияны азайтуға, қоғамда жеккөрініш туғызуға ықпал ете ме, соны бағалауды үйренген маңызды.

4. ҚОРЫТЫНДЫ ШЫҒАРУ

Өткізу әдістемесі.

Оқытушы студенттерге сабақты қорытындылауды ұсынып, екі сұраққа қысқаша жауап беруді өтінеді:

1. Бүгінгі сабақта не білдім?
2. Бүгінгі сабақта нені үйрендім?

Ақпаратқа шолу жасау

«ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІНІҢ» ҚАЗІРГІ
БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫ МЕН
КОММУНИКАЦИЯ КЕҢІСТІГІНДЕ ПАЙДА БОЛУ
ЖӘНЕ ҚОЛДАНЫЛУ СЕБЕПТЕРІ

«Өшпенділік тілі» — жанжалдардағы сөз қолдану тілі. Жанжалдар болса, қарама-қайшы позициялардың, көзқарастардың, дүниетанымдардың, көшбасшылар, қоғамдастықтар, этностар, мемлекеттер, кез келген әртүрлі топ арасындағы қарама-қайшылықтың салдары. Жанжалдар қоғамда, индивидтер арасында да, адамның өз ішінде де әрқашан болған, бар және бола береді десек, сөйлеу агрессиясы да — адам өміріндегі коммуникацияның бұрыннан келе жатқан және болмай қоймайтын бөлігі, адамның пікір білдіру формасы.

Ежелгі Римде-ақ риторикаға «жеке басқа ауысу» (латынша *ad personam*) деген термин енгізілген — оппонентті тікелей сынау немесе қорлау. Бұл әдіс көпшілік дебаттарда аудиторияны сендірудің тиімді амалы ретінде қолданылған, өйткені сол арқылы тыңдаушылардың эмоциясына, өмірге көзқарасына және жалған сенімдеріне арқа сүйеуге болады. Әдіс риторикада әдеттегі норма деп есептелген, ол көпшілік алдындағы мәлімдемелерде әлі күнге дейін қолданылады. Сонымен бірге «өшпенділік тілі» қоғам дамуының белгілі бір кезеңіндегі әлеуметтік норма туғызатын ерекшелік

екенін де түсіну керек. Ол аспаннан түспейді, кей кезеңде нормалар өзгереді де, тілдің бір бөлшегіне тыйым салынады не, керісінше, рұқсат етіледі. Бұл — қоғамның трансформациясын көрсететін, дамудың сол кезеңіндегі әр елдің ерекшелігін, қоғамдастықтарын, мәдени нормаларын, құндылықтары мен дәстүрлерін есепке алатын тірі процесс.

Мысалы, Қырғыз Республикасында дененің кей бөлігі ашық болмауы керек деген талапты ұстанатын, сақал өсіріп, арабтың дәстүрлі киімін киетін мұсылмандардың көбеюімен бірге бұрын «өшпенділік тілі» деп есептелмеген қарапайым сөздер өзгеше эмоциялық реңкпен қолданыла бастады. *Сакалчан* (қазақша «сақалды»), *дамбалчан* (қазақша «дамбалшаң»), *матрешка* (орыстың орамал таққан қыз бейнесіндегі ағаш ойыншығы) дегендер тілде әрдайым бейтарап, қандай да бір жағымсыз реңкі жоқ сөздер ретінде қолданылған еді. Қазір олар екі мағынада қолданылады:

- 1) бейтарап: «Анасы дүкеннен қызына матрешка сатып әперді», «Азыр сакалчан жаш әркектер модаға айланды, хипстер деп аталып» («Қазір жас жігіттердің сақалды болуы сәнге айналды, оларды «хипстер» дейді»);
- 2) жаңа негатив мағынада: зайырлы мектептерде орыс қуыршағына ұқсайтындықтан орамал таққан қы-

здарды «матрешка» деп мазақтайды; тобыққа дейін түсетін киім киетіндіктен жергілікті мұсылмандарды «дамбалчан» дейді, «сакалчан» сөзі «сакалды мұсылман» немесе «діни фанат» деген мағынада қолданыла бастады.

Бұл жағдайда «өшпенділік тілінің» авторлары — «арабтандыруға», «діни фанатизмге» қарсы, зайырлы нормаларды немесе жергілікті ұлттық дәстүрлерді қолдайтын адамдар, ұлттық дәстүр бойынша қыздар күйеуге шықпай тұрғанда орамал тақпайды, ерлер жас кезінде ұзын сақал қоймайды, ішкіім тәрізді шалбар кию ұят деп есептеледі.

Орыс тілі мен әдебиетінде, ауызекі тілде «негр», «мүгедек» деген бейтарап қолданылатын сөздер еді, бірақ қазіргі кезде толеранттық пен саяси дұрыстық талабы бойынша белгілі бір топтарды дискриминациялайтын сөздерден бас тартып, оларды басқа сөздермен ауыстыру керек екені ескертіледі: «мүгедектер» дегеннің орнына «мүгедектігі бар адамдар», «негрдің» орнына «афроамерикалық», «қара нәсілді» немесе нақты шығу тегіне қарай, мысалы, «конголық». Нәсіл бойынша дискриминация АҚШ-тағыдай аса өткір сипат ала қоймаған Орталық Азия елдерінде мүгедектігі бар адамдар құқығы да әзірше қоғамның күн тәртібіндегі маңызды мәселеге айналған жоқ, журналистер мен желі қолданушыларының бәрі бірдей мұндай талапты ескере бермейді, мысалы, халықаралық тәжірибеде дұрыс емес деп есептелетін сөздер БАҚ материалдарында кездесіп қалады. Дегенмен кей ақпарат құралы адамды идентификациялау үшін қазірдің өзінде бей-

тарап сөздерді қолданады, мысалы, Tengrinews.kz материал кейіпкерін «нигериялық» деп қай елден келгенін ғана білдірген.

Мамандар мынадай үрдіске алаңдап отыр: әдебиет тілі нормалары медиа-кеңістіктен ығысып, оларды көше немесе түрме жаргоны алмастырып жатыр. Бояу-эмоциясы күшті болғандықтан бейнорматив лексика мен қылмыс әлемінің сленгі қолданысқа кеңінен ене бастады. Оны «Дәретханада тұрған жерінде құртамыз!» (1999 жылғы 24 қыркүйекте Астанада өткен баспасөз мәслихатында сол кездегі Ресей Федерациясы Үкіметінің төрағасы Владимир Путин айтқан сөз, түпнұсқасы: «В сортире замочим!») деген саясаткерлер бастап беріп, БАҚ жарыса таратты, басқа саясаткерлер, ток-шоу мен киноиндустрия продюсерлері, шоу-бизнес, әлеуметтік желі қолданушылары іліп әкетті.

Қорыта айтқанда, әлеуметтік-мәдени нормалардың, құндылықтардың өзгеруі тілге, бір жағынан, «өшпенділік тіліне» шектеу белгілеп, екінші жағынан, оның лексикасын, қолданыс аясын кеңейтіп ықпал етеді.

ҚАЗІРГІ АҚПАРАТ СОҒЫСТАРЫ: ФЕЙКТЕР,
БОТТАР, ТРОЛЛЬДЕР — «ӨШПЕНДІЛІК
ТІЛІН» ӨНДІРУШІЛЕР

Медианы қолданатын қазіргі саяси технологиялар «өшпенділік тілі» арқылы қоғам пікіріне ықпал ету стратегиясын жасайды. Дәстүрлі БАҚ пен әлеуметтік желілер елдер үкіметі арасындағы гибрид соғыс алаңына, әсіресе сайлау кампаниясы, саяси дағдарыстар, шекарадағы жанжалдар мен сауда соғыстары кезінде саяси оппоненттердің беделіне нұқсан келтіретін ақпарат тарату орнына айналып жатады. Бұл жерде тіл агрессиясының екі типін ажыратуға болады: қасақана қолданылған және білместіктен қолданылған.

«Тролльдер фабрикасы», боттар — саясаттағы немесе бизнестегі виртуал соғыстар мен «қара» пиардың ажырамас бөлігіне айналған жаңа медиаинструменттер. Мұндай «фабрикаларда» сыйақыға тапсырыс орындайтын ондаған, тіпті мыңдаған фейк аккаунты бар кәдімгі адамдар жұмыс істейді. Осындай жергілікті «фабрикалардың» жұмысы туралы Орталық Азияның әрбір еліндегі бұқаралық ақпарат құралдары жазып тұрады. Тролльдер мен боттар қолданатын әдістер — тапсырыс берушінің оң имиджін белсенді насихаттау, оның оппоненттерінің беделін түсіру, қандай да бір құндылықтарды, шешімдерді насихаттау немесе кері насихаттау, алауыздыққа айдап салу немесе оны өршіту, қоғамда жеккөрініш ошақтарын қалыптастыру. Мұндай «фабрикалардың» жұмысына көбіне түрлі форматтағы дәстүрлі БАҚ

та, жаңа медиа да (YouTube-арналар, әлеуметтік желілердегі парақшалар), өз нигімен тапсырыс бойынша жұмыс істейтін шын қолданушылар да қосылады.

Әдетте дискуссия барысында жанжал туғызуы мүмкін тақырыптар пайдаланылады: ұлттар мен этностар, дін, саяси көзқарас, гендер және ориентация, геосаясат, патриотизм, ешқашан бітпейтін, жеңімпазы болмайтын даулар. Бұған жеккөрініш риторикасы, фейк ақпарат (мәгіндер, қолдан жасалған фотосуреттер мен видео) пен мемдер тиімді тіл құралы ретінде пайдаланылады. Жаппай фейк никтерден жазылатын пікірлер белгілі бір түсінік — қоғамдық пікірдің біреу немесе бірнәрсесі туралы оң немесе жағымсыз векторын қалыптастыруға бағытталады. Әрі пікірдің жаппай жазылуы «бұл — қоғамның көп бөлігінің пікірі» деген иллюзия туғызып, қандай да бір әрекетке қозғау салу үшін қажет. Түпкі мақсат — қолданушылар белгілі бір шешім шығаруы үшін, мысалы, бір кандидатқа немесе партияға дауыс беру немесе дауыс бермеу, оппозиция жетекшілерін қолдау немесе қолдамау, бір өнімді немесе қызмет түрін сатып алу немесе одан бас тарту, билік шешімін қолдау немесе оған қарсы болу және тағы басқа — олардың санасына, көзқарасына ықпал ету.

Арнайы мақсатқа бағытталған осындай қозғау қоғамның жікке бөлінуіне әкеліп соғады, арандататын контент-

ке сенген шын қолданушылар да көрсетілген оппоненттермен қорлайтын және зорлық-зомбылыққа радикал түрде үндейтін «өшпенділік тілінде» сөйлесіп кетеді. Мұндай жағдай, мысалы, Орталық Азия елдері азаматтары арасында шекара жанжалы ушыққан кезде байқалды. Жанжал орнынан түсірілген видео WhatsApp-та таралып, YouTube, Instagram, «Одноклассники» желілерінде «соққы беру керек», «орнына қою керек», «үйлерін өртеу керек», «құрту керек» деген және басқа да пікірлермен, үндеулермен жарияланды. Мұндай жайт қоғамда, әсіресе экономикадағы, әлеуметтік саладағы проблемалардың салдарынан, билік-тегілердің жанжалдарды болдырмау мен оларды бейбіт шешудегі әрекетсіздігінен немесе кәсіби біліксіздігінен қақтығыс жиі болып жататын шекаралас аудандарда жеккөрініш отын өршіте түсетіні анық.

Интернеттегі сөз бен пікір білдіру бостандығы принциптері, форумға қатысушылар мен әлеуметтік желі қолданушылары арасындағы анонимдік пен қашықтық, интернеттегі жазасыздық, жаппай жылдам виртуал жұмылдыру мүмкіндігі «өшпенділік тілімен» өзара агрессияны оп-оңай өршітуге, адамды киім киісі, ориентациясы, көзқарасы сияқты белгілі бір ерекшелігі бойынша жаппай құдалауға (буллинг, моббинг) жағдай жасайды. Онлайн құдалау (кибербуллинг) салдарынан пубертат жастағы балалар жасаған суицид саны артқаны тіркеліп отыр. Ондай жағдайлар кибербуллинг деген атауға ие болды. Кибербуллингте ересектер де — артистер, белсенділер, басқа да белгілі адамдар ұшырап жатады. Бірден негатив баға беріп, пікір айтатын адамдарға хейтер (ағылшынша Hate — «жеккөрініш») де-

ген атау берілді. Әлеуметтік желілер адамдардың түрлі тобын, түрлі лексиканы, мәдениет, тәрбие мен білімнің түрлі деңгейін, түрлі дүниетанымды араластырып жіберді. Мұндай айырмашылықтар жанжалды да, ықпалдастықты да туғызады. Талқыланып жатқан адам немесе зат туралы толық не рас ақпараттың орнына қоғамда стереотиптер мен жалған сенімдер болуы да — «өшпенділік тілінің» ұдайы көрініс беруіне бір себеп.

Қасаң стереотиптер, жалған сенімдер мен тұжырымдар әдетте теңдік, көптүрлілік, толеранттық, инклюзия, әлеуметтік интеграция принциптері туралы ақпарат ала алмайтын, білімі мен мәдениетінің даму деңгейі төмен, әсіресе әртүрлі мәдениет, дін, этнос пен тағы басқасының бейбіт өмір сүру тәжірибесін көрмеген ортада нық өрістейді.

Бұл контексте қарапайым қолданушылар да, бұқаралық ақпарат құралдары да «өшпенділік тілін» білместіктен қолдануы мүмкін. Журналист немесе редактор да стереотиптер шырмауында болып, аудиторияның үдесінен шығу үшін әрі жазылушыларды не көрерменді көбірек тарту үшін бейнелі тіл, тартымды анонс, сенсация қуамын деп, белгілі бір терминдерді қауіп мен сорақылығын білмей қолдануы мүмкін.

**«ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІНІҢ» ОРТАЛЫҚ АЗИЯ
ЕЛДЕРІНДЕГІ БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ
ҚҰРАЛДАРЫ МЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕ
ПАЙДА БОЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Бұл «өшпенділік тілі» курсында 2020-2022 жылдары ВРУСА жобасы аясында Орталық Азияның төрт елінде тұрақты жүргізілетін БАҚ, әлеуметтік желілер мен пікір көшбасшыларының көпшілікке жариялаған сөздеріне қатысты мониторинг барысында тіркелген фактілердің кейбірі келтірілді. Авторлар пікірінің түпнұсқасы, стилі, грамматикасы мен орфографиясы өзгертілмеді.

Қазақстан Республикасы

«Өшпенділік тілі» мен дезинформациясы бар тақырыптар

Ұлтшылдық (барлық халық, әсіресе дүнгендер, қытайлар мен орыстар туралы), салафизм, синофобия, тіл (қазақ, орыс), өзін өзі ажуалау, дін, салыстыру (теріс сипаттаумен) және гендер теңсіздігі.

Контекст пен триггерлер

COVID-19 пандемиясы. Мониторинг жүргізілген кезеңде Қазақстан медиасындағы негізгі тақырып коронавирустың таралуы болды. Тұрғындар неғұрлым көп қолданатын WhatsApp мессенджерінде қалалардағы коронавирус жұқтырғандар саны, вакциналар, шипасы күшті халық емі туралы түрлі фейк тарайды.

Синофобия. 2020 жылғы 14 сәуірде Қазақстан www.sohu.com сайтында қытай тілінде жарық көрген «Қазақстан неге Қытайға оралуға талпынады?» деген мақалаға қатысты Қытай Халық Республикасына (ҚХР) нота жолдады. Мақалада Қазақстан аумағы бұрын Қытайдікі болғаны және қазақтардың көбі әлі күнге дейін ҚХРға қосылуды армандайтыны айтылған. Бұл мақала үлкен резонанс туғызып, «Қытай Қазақстанның егемендігіне қол сұғады» деген бұрыннан бар қауіпті одан әрі өршітті. Осы туралы хабарламаларға жазылған пікірлер көп болды әрі ұстамды риторика байқалмады: «Вернуть??? нужно отжимать вместе с остальным миром ущерб за вирус. уже готовится почва со стороны США и британцев. Нам нужно просто задвигаться. тут уже без шансов оставим коммуныг. помпео поддерживает однозначно. еще бабла подкинет за сотрудничество» (қазақшасы: «Оралу??? Дүниежүзінің басқа бөлігімен бірге вирустың шығыны үшін жерін тартып алу керек. АҚШ пен ағылшындар тарапынан қазірдің өзінде негіз дайындалып жатыр. Әрекет етуіміз керек. Сонда «коммуныгаларды» шансыз қалдырамыз. Помпео сөзсіз қолдайды. Тіпті ынтымақтастық үшін ақша да береді»).

Ақпарат көзі:
Tengrinews.kz

Бұл трендке адамдардың корона-вирустың ең әуелі Қытайда тіркелген жаңа типінен қорыққаны да себеп болды.

Дискриминация, коронавирус жұқтырғандардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіру

Тбилисиден Алматыға ұшып келген Қазақстан блогеріне қарсы қудалау кейсі. Қыз өзінен коронавирус анықталғаннан кейін басындағы жағдайды айтайын деп, бірнеше рет сұхбат берген. Ол бірден жеккөрінішке ұшырады. Адамдар оны шетелге барды деп айыптады. «Әуежайдан тұратын жеріне дейін апарған таксиске ауру жұқтырды» деген жағымсыз пікірлер де жазылды. Кейін WhatsApp-та «бұл қыз Мальдив аралдарында демалған, Алматыда емес, Павлодарда тұрады» деген жалған ақпарат тарады. «Адамдардың бір бөлігі мені өртеп жібергісі келді, таксиске ауру жұқтырғаным үшін түрмеге отырғызбақ болды. Расында бізді әуежайдан соң бірден үйге жіберген еді. Біреу WhatsApp-та менің Instagram-ыма сілтеме беріп, Павлодарда тұратынымды, Мальдивтен келіп, билікпен жасырынып, адамдарға ауру жұқтырып жүргенімді хабарлапты. Маған көп қарғыс айтылды».

Ақпарат көзі:
Tengrinews.kz

Тағы бір кейс Қазақстанның кей өңірінде коронавирус инфекциясын жұқтырғандарға қатысты агрессиялы көңіл-күй барын көрнекі түрде дәлелдеді. Желіде Қызылорда облысындағы емхананың коронавирус жұқтырған

медбикесінің жеке мәліметтері тарады. «Ресми құжат барлық дерегімен әлеуметтік желіде тарады. Енді жан-жақтан «Сіздер екенсіздер ғой» деген сөздерімен отбасымды мазалап жатыр. Қиын жағдай. Агрессияға тап болдық. Ауылда бәрі бір-бірін біледі, телефон соғып жатыр. Мені көру үшін үйдің маңына жиналды. Неге екені белгісіз. Маза беруді өтіндік. Бұл жайсыз тиді».

Ақпарат көзі:
Tengrinews.kz

Мониторинг сарапшылары мұндай агрессия көбіне Қазақстанның шалғайдағы өңірлерінде байқалғанын айтып отыр. Жалпы халық арасында дүрлігі болған жоқ, адамдар бір-бірін қолдауға, қарттарға көмектесуге тырысты. Оны ауру жұқтырғандарға қатысты жағымсыз пікір жазған адамдарды айыптап, ондай әрекетті «ортағасыр» деп атаған пікірлерден де байқауға болады.

Ұлтаралық алауыздық

Қордайдағы тәртіпсіздік: бірнеше адамның жанжалдасуы жергілікті тұрғындардың, қазақтар мен дүнгендердің қақтығысына, үйлерді жаппай өртеуге, тұрғындардың бір бөлігінің Қырғыз Республикасына қашуына ұласты. Үкіметтің жұмыс комиссиясы бүліктің себептері ретінде тұрмыстық жанжалды және дүнгендер мен қазақтардың шекарадағы заңсыз, қылмыстық іс-әрекетін атады. Президенттің «қазақ халқы мен қазақ тілін құрметтеу керек» деген мәлімдемесін халық кең қолдай кетті: «Президент қазақ тілі туралы дұрыс айтты. Басқа ұлттар, қазақ

тілін үйреніңдер, сонда бәрі жақсы болады, қазақтар мен олардың салттары, дәстүрлерін құрметтеңдер». Бұл мысал 2020 жылғы ақпандағы негізгі тренд — қоғамдық дискуссияда қатты «өшпенділік тілі» басым болғанын айқын дәлелдейді. Дүнгендер мен қазақ тілін білмейтін басқа да этнос өкілдеріне зорлық-зомбылық пен дискриминация жасауға үндейтін сөздер айтылды.

Әйелдерді дискриминациялау

Әйелдерді дискриминациялау мақала тақырыптарында, сарапшылардың сөзінде және оқырман пікірлерінде жиі-жиі көрініп қалады: «Гендер теңсіздігін азайтуда қол жеткен прогреске қарамастан Қазақстанда халықтың 96%-ы әлі күнге дейін әйелдерге қатысты жалған тұжырымдарды ұстанады, оларға жасалған талдау кәсіби салада және жеке өмірде теңдікке жету жолында әйелдер кезігетін елеусіз кедергілерді түсінуге мүмкіндік береді», — дейді БҰҰ Даму бағдарламасының Қазақстандағы тұрақты өкілі Якуп Бершиш».

Ақпарат көзі:
Sputnik Казахстан

Бұған қатысты қазақ тіліндегі материалдардың көбі қыздарды маркерге және тауарға теңеген Омар Жәлел туралы.

Ақпарат көзі:
Tengrinews.kz
Алматы іргесіндегі «Асыл Арман» тұрғын үй кешенінде жүкті қызға бола подъезді қоршап тастады.

Ақпарат көзі:
Instagram: Бүгін Алматыда әйелдер құқығын қолдайтын марш өтті.

Қазақстандағы «өшпенділік тілі» жиі кездесетін веб-сайттар мен әлеуметтік желілер:

- zakon.kz
- Abai.kz
- Qamshy.kz
- Alashainasy.kz
- Stan.kz
- Qazaquni.kz

Қазақстандағы дезинформациясы көп веб-сайттар мен әлеуметтік желілер:

- Total.kz
- zakon.kz
- Abai.kz
- Qamshy.kz
- Jsqazaq.kz
- Stan.kz
- Sn.kz
- WhatsApp-тағы хабарламалар
- Facebook.com

Қырғыз Республикасы

«Өшпенділік тілі» мен дезинформациясы бар тақырыптар

Қытайлар, коронавирус, тәжік-қырғыз қатынасы, басқа этностарға көзқарас (өзбектерге, ұйғырларға, дүнгендерге, қазақтарға және тағы басқаларға), қандай да бір мамандық иелеріне көзқарас (дәрігерлерге, милиция қызметкерлеріне және тағы басқаларға), трайбализм (оңтүстік және солтүстік қырғыздары), ішкі мигранттар тақырыбы («айылдікілер», «мырқтар», «келімсектер», «жабайылар» және тағы басқа), педофилия, әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық,

Контекст пен триггерлер

Әйелдер мен ЛГБТ-ны дискриминациялау

Себеп — 2020 жылғы 8 наурызда Бішкекте әйелдерге жасалатын зорлық-зомбылыққа қарсы фем-белсенділер ұйымдастырған марш, оны милиция ашулы беймәлім ер адамдармен бірге аяусыз таратты. Қолданушылардың көбі өшігіп үн қатты: «ушул аялдар (қырғызша «осы әйелдер») достали, пусть сидят дома, не выходят на митинги, им это не идёт, вот бы их всех заразить коронавирусом, милиция-молодцы» (Қазақшасы: «Осы әйелдер мезі қылды, үйінде отырсын, митингіге шықпасын, оларға жараспайды, бәріне коронавирус жұқтыру керек, милиция, жарайсың»). Мониторинг сарапшылары бұл негатив реакция әйелдер құқығы үшін осының алдында өткен маршқа байланысты деп есептейді, оған гей-қоғамдастықтың халықаралық символикасы — кем-

пірқосақтүсті ту ұстаған ЛГБТ өкілдері де қатысқан. Феминистер маршы жергілікті азаматтарда ЛГБТИК-қоғамдастық туралы ассоциация туғыза бастады, сол себепті олар маршқа тыйым салуды қолдады. Қоғамда феминизм мен дәстүрлі құндылықтар арасында қарама-қайшылық болғандықтан белсенділердің «Бүгін гүл алсаң, ертең плита жаныңда тұрасың» деген мәтіні бар ұраны да наразылық реакциясын туғызды. Желіде арандату мақсатымен фейк фото тарады, онда феминистердің плакаты өзгертілген: «Мен әйелдерге зорлық-зомбылық жасауға қарсымын», «Зорлықты тоқтату керек» деген жазудың орнына «Мен чай күйбайм», «Мен күйөөгө тийбейм», «Мен төрөбөйм» (қазақшасы — «Мен шай құймаймын», «Мен күйеуге тимеймін», «Мен бала тумаймын») деп жазылыпты, бұл комментаторлардың жеккөрініші мен «өшпенділік тілін» одан сайын күшейтті.

COVID-19 пандемиясы, синофобия

2020 жылғы 9 сәуірде Қытай Халық Республикасы (ҚХР) Қырғызстанның медицина жұмысшыларына коронавируспен күрес үшін гуманитарлық көмек берді. Бұл шараға ҚР денсаулық сақтау министрі мен оның орынбасары және Қытай елшісі Ду Дэвэнь қатысты. Елші қос халықтың бауырластығы мен көмектің маңызын атап өтті. Бірақ интернет-қолданушылар жазған пікірлер жағымды болған жоқ. Вирус Қытайда пайда болғаны элеуметтік желілерде синофобияның және жергілікті билік өкілдерінің Қытай көмегін алғанына қатысты сынның өршуіне ықпал етті: «Алгыла элге таратқыла оору жугузгула кырып салгыла элдин баарын силерге не акча эле болсо болду да, кы-

тайлар кыргызга качан бир тууган болду эле, Калыгул айткандай кытай кыргыздын биринчи душманы» (қазақшасы: «Гуманитарлық көмекпен бірге жаңа ауру келеді, сіздер ақша алсаңыздар болды, адам өлтіруге дайынсыздар, қытайлар қырғызға қашан бір туған болып еді, Қалығұл айтқандай, қытай – қырғыздың бірінші дұшпаны»).

COVID-19 пандемиясы, исламофобия

Умраға барған адамдарға, жалпы исламдағы діндар адамдарға деген жеккөрініш, агрессия күрт артты. Коронавирустан үрейлену, дүрлігу вирус жұқтырған, мәжбүрлеп оқшаулау мен карантиннен жалтару үшін анализ жасатудан, емделуден бас тартқан қажыларға деген өшпенділікке ықпал етті. Қолданушылар оларды болуы мүмкін проблемаларға кінәлай бастады: «из-за них теперь всё население Кыргызской Республики под угрозой» (қазақшасы: «енді солардың кесірінен Қырғыз Республикасының бар халқына қауіп төнді»). Адамдар қажылар дүниежүзіндегі коронавирусқа қатысты ахуалды біле тұрып, Меккеге барғанына да жеккөрініші мен өшпенділігін білдірді: «они, наверное, думали, что Бог их там спасёт»; «оставались бы там до конца, до смерти» (қазақшасы: «олар Құдай құтқарады деп ойлаған шығар»; «Сол жақта қалып өлгені дұрыс еді»).

Ақпарат көзі:
Facebook.

Қырғыз медиасындағы жаңалықтың көбінің тақырыбында коронавирус жұқтырған азаматтар қажылықтан оралғаны туралы ақпарат болды. Сол сияқты «Қажылықтан коронавирус

жұқтырып оралғандар үйге босатуды өтінеді», «Олар әуежайда қасиетті екенін айтып, тексерілуден бас тартты», «Коронавирус жұқтырғандар Бішкекке 2020 жылғы 2 наурызда-ақ келіп, 150 той өткізіп үлгерген» деген сияқты арандататын тақырыптар да жарияланды. Қажылыққа қанша адам аттанғаны, енді қаншасы оралуы керек екені үнемі хабарланып отырды. Мұндай жаңалық желіде өте жағымсыз әрі ашулы пікірлерге себеп болды.

COVID-19 пандемиясы, шекарадағы жанжалдар

«Қырғыздарды алып кетіңіздер, хабарлаңыздар». Тәжікстанда Қырғыз Республикасымен шектесетін ауыл оқшауланды.

Ақпарат көзі:
Kaktus Media.

Тәжікстанның Соғды облысындағы Хистеварз селосында билік өкілдері коронавирусты таратпау үшін елді Қырғызстанның Лейлек ауданындағы Борбордук ауылымен байланыстыратын барлық жолды уақытша жапты: «Қыс-тағымызда барлық көше мен жол, Худжандқа апаратын бас тас жол да жабылды. Қыстағымыздың тұрғындары Қырғызстан тұрғындарымен байланыста болмауы үшін жолдардың кейбіріне шұңқыр қазылып, кейбіріне қиыршық тас үйілді, кей жерге шлагбаум қойылды». Бұл жаңалық Қырғызстан қолданушылары арасында негатив пікір туғызды: «При наших соседях и врагов не надо! Нам следует после завершения ЧП в Кыргызской Республи-

ке поставитъ под жесткий контроль перемещение грузов из Таджикистана и их граждан, так как у них, к большому удивлению, нет коронавируса, что вызывает большое сомнение в правдивости слов правительства Таджикистана»; «Таджикки не заразились от родственнх иранцев и от своих гастеров-джамшутов? Вы в это верите?! В Пакистане, Индии и Афганистане живут их собратья-индоиранцы, поясню – индийцы плюс иранцы, шпрехают на близкородственнх языках индо-иранской группы!» (қазақшасы: «Мұндай көршілеріміз барда бізге дұшпанның керезі жоқ! Қырғыз Республикасында төтенше жағдай режимі аяқталғаннан кейін Тәжікстаннан келетін жүк пен олардың азаматтарын қатаң бақылауымыз керек, себебі оларда, таңғалатын жағдай – «коронавирус жоқ» дейді, әрине, Тәжікстан үкіметінің бұл сөзі күмән туғызады»; «Тәжіктер туыстас ирандықтарынан және «гастер-джамшуттарынан» коронавирус жұқтырмаған ба екен? Бұған сенесіздер ме?! Пәкістанда, Үндістанда, Ауғанстанда олардың үнді-иран ағайындары тұрады, түсіндіре кетейін – үнділер мен ирандықтар үнді-иран тобы тілінде сөйлейді!»)

Қырғыз Республикасындағы «өшпенділік тілі» жиі кездесетін веб-сайттар мен әлеуметтік желілер:

- Kaktus.media (пікірлерде)
- Delo.kg (негізінен америкалықтардың атына айтылған)

Қырғыз Республикасындағы дезинформациясы көп веб-сайттар мен әлеуметтік желілер:

- Super.kg
- Instagram-дағы Maalyumat.kg
- WhatsApp-тағы хабарламалар

Тәжікстан Республикасы

«Өшпенділік тілі» мен дезинформациясы бар тақырыптар

Тәжікстан мен Қырғызстан арасындағы шекара жанжалы, еңбек миграциясы, коронавирус, қытайлар, гендер, ислам, Өзбекстаннан келген студенттер.

Контекст пен триггерлер

COVID-19 пандемиясы, шетелден келген азаматтарға қатысты дискриминация

Веб-сайттардың бірі коронавирустың алғашқы дерегі туралы жалған ақпарат жариялады. Оны Өзбекстанның денсаулық сақтау министрлігі жоққа шығарды.

Ақпарат көзі:
Pressa.tj.

«Радиои Озодӣ» АҚШ-тан оралып, коронавирус бар-жоғын анықтайтын тест жасатпақ болған журналист туралы материал жариялады. Журналист: «Маған көмек берудің орнына дәрігерлер менен қашқақтай бастады, маған жақындауға қорықты», – деп жазды. Бұл материал түрлі дау мен пікірге себеп болды, қолданушылар медицина жұмысшыларын сөкті, оларды жемқорлықпен айналысады деп айыптады, «елде вирус шықса, медиктер бірінші болып қашып кетеді» деген қорқыныш айтты.

Ақпарат көзі:
"Радиои Озодӣ".

COVID-19 пандемиясы, ксенофобия, діни алауыздық

Тәжікстанда шектеу шараларынан кейін мешіттер қайта ашылып, адамдарға көпшілік болып намаз оқуға рұқсат берілді. Бұл ақпарат жергілікті мұсылмандардың басқа дін мен этнос өкілдеріне – христиандар мен еврейлерге қатысты негатив пікір айтуына себеп болды. Оқырман мешіттер жұмысы қайта басталғанына қуанып, мұны «Алланың берген сыйы» деп бағалады. Олар басқа елдерде коронавирустар тарап жатқанын адамдардың діні мен этносынан көрді. Өздерін «таза мұсылманбыз» деп жоғары қойып, басқа конфессиялар туралы кемсітетін сөз қолданды: «все они кафиры. Все таджики попадут в рай, потому, что таджики – чистые мусульмане» (қазақшасы: «Олардың бәрі – кәпір. Тәжіктердің бәрі жұмаққа барады, өйткені тәжіктер – таза мұсылмандар»)

Ақпарат көзі:
Facebook.

Ұлтаралық алауыздық

Қазақстан телеарнасындағы телешоуда қазақ актерлары тәжіктерді сынады.

Ақпарат көзі:
Facebook.

Тәжіктер бұл видеоны ұлтты қорлау деп қабылдап, Тәжікстанның Қазақстандағы елшісінен мәселені шешуді талап етті. Пікірлердің арасында бір өлең пайда болды, онда тәжіктер қазақтарды осы күнге дейін құрметтеп келгені, бірақ мына телешоудан кейін олардан теріс айналғаны айтылады. Қазақтардың атына боғауыз бен кемсітетін сөз айтқан пікірлер де болды: «Фикр мекунам назди миллати сарбанди тоҷик ин сағбачаҳо ба зудӣ узр мепурсанд»; «Какой-то казах катори радился в пустинах не выдел кроми верблюдах и пил грязного и ванючего кумиза нет ни какового проишого хочит покажит себе что они крутые!» (қазақшасы: «Бұл күшіктер жуық арада намысы биік тәжіктердің алдында кешірім сұрайды деп ойлаймын»; «Шөлде туып, түйеден басқа түк көрмеген, лас, сасық қымыз ішкен қайдағы бір қазақ, ешқандай тарихы жоқ, өздерін мықты етіп көрсеткісі келеді!»)

Ақпарат көзі:
"Азаттық Радиосы".

Тәжікстан Республикасындағы «өшпенділік тілі» жиі кездесетін веб-сайттар мен әлеуметтік желілер:

- Asiaplustj.info
- Ozodi.org
- Avesta.tj
- Khovar.tj

Тәжікстан Республикасындағы дезинформациясы көп веб-сайттар мен әлеуметтік желілер:

- Ittiloot.com
- Asia-times.org
- Asiaplustj.info
- Ozodi.org
- Avesta.tj
- Khovar.tj
- Tj.sputniknews.ru
- WhatsApp
- Facebook.com

Өзбекстан Республикасы

«Өшпенділік тілі» мен дезинформациясы бар тақырыптар

Еңбек миграциясы, коронавирус, қытайлар, гендер, дін, дәрігерлер мен пандемия кезінде шетелден оралған адамдар, махалла жұмысшылары, облыстан келген адамдар мен астана тұрғындары.

Контекст пен триггерлер

COVID-19 пандемиясы, фейктің таралуы мен оған үн қату

«Жанар-жағармай құю бекеттері жабылады» деген қауесет тарап, бекеттерде кезек пайда болды. Қауесет жылдам жоққа шығарылды да, келер күні кезек байқалмады. Фейк өте белсенді өндіріле бастады, биліктегілер оларға реакция білдіріп отырды. БАҚ Telegram-арнада фейк жариялағаны үшін айыпталған қолданушының тұтқындалғанын хабарлады. Сенат фейк ақпарат үшін жазаны қатайту мәселесін қарады. Елде коронавирус жұқтырған алғашқы пациент — Франциядан оралған Нигора Муратова әлеуметтік желілерде кибербуллингге ұшырады.

Murad Buildings компаниясының негізін қалаушы Мурад Назаров коронавирус жұқтырды деген күдікпен үйдегі карантинге жатқызылды.

Ақпарат көзі:
Telegram.

Facebook-те Murad Buildings-ке қатысы бар NRG компаниясы карантин кезінде зәулім тұрғын үй құрылы-

сын тоқтатпағаны туралы хабарлама пайда болды. Бұл фейк жұрт назарын басқаға аударып, ақпарат ауанын өзгерту үшін таралған болуы ықтимал. Murad Buildings – Өзбекстанның ең ірі құрылыс компанияларының бірі. Оның негізін қалаушы – танымал адам, сондықтан бұл фейк белгілі адамдар коронавирус жұқтырғаны хабарланған кезде жалған ақпарат тарайтын дүниежүзіндегі тәжірибе бойынша пайда болуы мүмкін.

COVID-19 пандемиясы, гендер бойынша дискриминация

Коронавирустан жазылған қыз «Өзбекстан 24» телеарнасына сұхбат берді.

Ақпарат көзі:
UPL 24.

Материалға жазылған пікірлерде «қыз Түркияда жезөкшелікпен айналысты» деген емеурін болды («ездила пирожок свой продавать») (қазақшасы: «бәлішін сатуға барған»); «өзбек әйелдері Түркия мен Біріккен Араб Әмірліктеріне жезөкшелікпен айналысуға барады» деген кең тараған стереотип пікір). Пікірлерден шетелден ауру жұқтырып келгендерге деген жалпы негатив реңк («Простые люди туда не ездят», «Они там развлекаются, а нам привозят проблемы», қазақшасы: «Қарапайым адамдар шетелге бармайды», «Олар ана жақта сауық-сайран құрып, бізге проблемасын алып келеді») байқалып, ол адамның этносына, діни сеніміне ауысып отырды («Позоришь Узбекистан», «Езжай в свой Азербайджан», «Тупые фанати-

ки», «Это из-за вас, безбожники», қазақшасы: «Өзбекстанның абыройын төгесің», «Әзірбайжаныңа кет», «Топас фанатиктер», «Сендердің кесіріңнен, құдайсыздар»).

Толық ақпарат алмаған жұртшылық беймәлім қауіпті ойлап, жаңалыққа мейлінше агрессия байқатып жатты.

COVID-19 пандемиясы, ксенофобия

АҚШ-тың Ұлыбританиядағы елшісі «Қытай дүниежүзін түгел қауіпке дүшар етті» деп мәлімдеді.

Ақпарат көзі:
UPL 24.

Пікірлерде ақпарат кеңістігінің карантинге байланысты жалпы шиеленісі мен Ресей-АҚШ текетіресін жиі сөз ететін веб-сайттың жалпы риторикасы араласып, Америка азаматтарына қатысты «өшпенділік тілін» туғызды: «Пусть теперь и Штаты в заднице побудут. Твари, специально подрывают экономики других стран. А Китая - особенно. Ибо конкурент»; «Если вымрут американцы как нация или Штаты уйдут под воду, накроет их вулканом, весь остальной мир вздохнет свободно и скажет только спасибо» (қазақшасы – «Енді Штаттардың да басына бұлт түйілсін. Оңбағандар, басқа елдердің экономикасын әдейі бүлдіріп жатыр. Бәрінен бұрын Қытайдың. Себебі бәсекелес»; Америкалықтар ұлт ретінде қырылып қалса немесе Штаттарды су, жанартау басса, бүкіл дүниежүзі еркін тыныстап, тек рақмет айтар еді»).

COVID-19 пандемиясы

Энші Мавлуда Асалхужаева карантин кезінде медицина маскасын тағып, қолғап киіп, тойда өнер көрсетті.

Ақпарат көзі:
UPL 24.

Мақала авторлары реакция қандай болатынын шамалай алды, себебі бұған дейін осы оқиға туралы екі материал жарияланған еді: 1) жас жұбайларға айыппұл салынғаны туралы және 2) үйлену тойы қалай өткені туралы. Екі мақалаға да өшіккен пікірлер жазылды. Қолданушылардың тілінде «мұндай жауапсыз адамдарға» қатысты агрессиялы лексика: «*чем больше дебилов, тем меньше дебилов*»; «*тупоголовые*» (қазақшасы: «*есуастар неғұрлым көп болса, соғұрлым азаяды*»; «*топасбастар*») және оларды науқастарға қорғаныс құралдарынсыз күтім жасауға үндеу болды: «*раз они такие смелые и расстрелять как врагов народа*» (қазақшасы: «*сондай батыл болса, халық жауы ретінде атып тастау керек*»).

Ұлтаралық алауыздық, русофобия

Ресей блогері Артемий Лебедев Өзбекстанның атына тіл тигізетін ролик жариялады, ол елде қабылданған карантин шаралары мен өзбектердің инфекция жұқтырғандарға қатынасы туралы. Автор я Өзбекстандағы ахуалды білмегеннен, я оны үзік-үзік мәлімет пен ескірген штамптар бойынша білетіндіктен карантин шаралары мен азаматтардың сақтығын бұрмаланған түрде әрі тіл тигізе отырып түсіндіреді. Блогер Лебе-

дев бейнорматив лексиканы белсенді қолданды. Өзбекстан блогері Шухрат Мусаев оған дәлелмен жауап беріп, елдегі шараларды түсіндірді. Лебедевтің жауап видеосы тағы да агрессия мен боқтық сөзге толы, ашу-ыза деңгейі шабуылдағанмен бірдей болды.

Өзбек тілінде (мемлекеттік тіл) жүргізілмеген құжат айналымына айыппұл салатын заң қабылданғаны да ұлтқа қатысты текетірес туғызды. Халықтың орысша сөйлейтін бөлігі бұған «құқығымызды шектеу» деп, ал өзбекше сөйлейтін халық «мемлекеттік тіл позициясын нығайтатын шара» деп қарады. Пікірлерде «*ватник*», «*шовинист*», «*националист*», «*орыс дүниесі*», «*орыстар жау*», «*зомби*», «*узбекмисан*» («*өзбексің бе, жоқ па?*») деген сөздер қолданылды.

Ақпарат көзі: Facebook
(Ақпарат өшірілді)

Белгілі құқық қорғаушы, журналист Карим Бахриевтің «Өзбекстандағы орыс шовинизмінің экстерьері мен интерьері» аталатын мақаласы.

Ақпарат көзі:
Facebook.

Пікірлерде өзбек тілін білмейтін адамдарға азаматтық бермеу туралы үндеу айтылды. Тұтас алғанда, тіл мәселесі — Өзбекстан үшін өте жаралы тақырып. 1864 жылы Ташкентті басып алу кезінде қаза тапқан орыс сарбаздары үшін салынған кішкене шіркеуді қалпына келтіру туралы

ақпарат та ұлтқа қатысты әңгімені өршітті. Қолданушылар «өшпенділік тілімен» басқа да жанды мәселелерді көтерді: «узбекский хлеб ешь, а языка не знаешь» (қазақшасы: «өзбектің нанын жеп отырып, тілін білмейсің») және тағы сол сияқты. Сондай көңіл-күйден «орыс», «Ресей», «Кеңес Одағы» деген сөздері бар мақалалардың бәріне өшпенділік туды.

Ақпарат көзі: Facebook.
(Ақпарат өшірілді)

Өзбекстан Республикасындағы «өшпенділік тілі» жиі кездесетін веб-сайттар мен әлеуметтік желілер:

- Upl.uz (тіркелмеген БАҚ)
- Vesti.uz

Өзбекстан Республикасындағы дезинформациясы бар веб-сайттар мен әлеуметтік желілер:

- Upl.uz (тіркелмеген БАҚ)
- Ok.ru
- Telegram-дағы хабарламалар
- Facebook.com

Қосымша материал

1. Дубровский Д.В., Карпенко О.В. Орысша интернеттегі өшпенділік тілі: жеккөрініш мәтіндерін ажырату жөніндегі зерттеу материалдары / Д.В. Дубровский, О.В. Карпенко. – СПб: Санкт-Петербургтегі Еуропа университеті баспасы, 2003. – 72 б.
2. Верховский А.М. Тілім менің... Ресей бұқаралық ақпарат құралдарындағы этностық және діни төзімсіздік проблемасы / А.М.Верховский. – М.: «Панорама» орталығы» ӨҚҰ, 2002. – 200 б.
3. Евстафьева А.В. Бұқаралық ақпарат құралдарының манипуляция амалдарындағы «өшпенділік тілінің» лингвистикалық маркерлері туралы / А.В.Евстафьева // «Вестник башкирского университета». – 13-том. – № 4. – 2008. – 994–996-б.
4. Backgrounds, Experiences and Responses to Online Hate Speech: A Comparative Cross-Country Analysis. // URL: <http://www.unicri.it/specialtopics/hatecrimes/BackgroundsExperiencesandResponsestoOnlineHateSpeechAComparativeCross-CountryAnalysis.pdf>
5. Mapping and analyzing hate speech online: Opportunities and Challenges for Ethiopia. // URL: <http://pcmlp.socleg.ox.ac.uk/wp-content/uploads/2014/12/Ethiopia-hate-speech.pdf>
6. Islamophobia on Social Media: A Qualitative Analysis of the Facebook's Walls of Hate, Imran Awan1 Birmingham City University, United Kingdom. // URL: <http://www.cybercrimejournal.com/ImranAwanvol10issue1IJCC2016.pdf>

Дереккөздер тізімі

1. БҰҰ Мүгедектер құқығы жөніндегі комитет ұсыныстары. // URL: <https://perspektiva-inva.ru/en/protec-rights/oon/2018-05-04-09-09-09>
2. Щербинина, Ю.В. Сөйлеу агрессиясы. Өшпенділік территориясы / Ю.В. Щербинина. — М.: Форум, 2013. — 400 б. — библиогр.: 366-388-б.
3. Зорлық-зомбылық пен оның денсаулыққа әсері. ДДҰ (2003). Дүниежүзіндегі ахуал туралы баяндама. // URL: <http://www.who.int/violenceinjuryprevention/violence/worldreport/en/WRVH%20RU.pdf>
4. Қазақстанның әлеуметтік желілеріндегі өшпенділік тілін бақылау, — MediaNet ХЖО, 2017. // URL: <http://www.who.int/violenceinjuryprevention/violence/worldreport/en/WRVH%20RU.pdf> ; <https://www.academia.edu/35894758/МониторингязыкавраждывсоциальныхсетяхвКазахстане2017>.
5. Қырғыз Республикасының сайлауалды және сайлаудан кейінгі дискурсындағы өшпенділік тілі. Қорытынды баяндама, 2020 жылғы 4 желтоқсан. [Электрон ресурс: Орталық Азиядағы Бітімгершілік және медиатехнологиялар мектебі]. // URL: <http://www.ca-mediators.net/ru/issledovaniya/media-monitoring/>
6. «Өшпенділік тілін» түсіндіру: практикалық оқулық, 2015 жылғы редакция / Article 19, 2019. // URL: <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2015/12/A19Hate-Speech-Report-2018Russian.pdf>
7. Ослон А. Уолтер Липпман стереотиптер туралы: «Қоғам пікірі» кітабының үзінділері. // «Социальная реальность» журналы, № 4, 2005.
8. Судаков К. В. Қарқынды стереотиптер немесе Шындықтың ақпарат іздері. — М.: «ПЕР СЭ», 2002.
9. Исаев М.И. Этнолингвистика ұғымдары мен терминдерінің сөздігі. — Үшінші басылымы. — М.: «Флинта», 2003.
10. Әлеуметтік жауапкершілігі бар БАҚ-қа апаратын жол: «өшпенділік тілін» еңсеру және азаматтық медианы дамыту. Журналистер мен қоғам белсенділеріне арналған оқулық, — Симферополь: «Интеграция и развитие» орталығы, 2011. 10-11-б.

БАҚ-тағы жарияланымдар

1. Әрқайсында 200-ге жуық аккаунт болды. Қырғыз Республикасында «тролльдер фабрикасы» қалай ұйымдастырылған? — Kaktus Media, 21.11.2020. // URL: <https://kaktus.media/doc/426423yukajdogobylookolo200akkauntovvsocsetiah.kakystroenyfabrikitrolleyvkr.html>
2. Тәжікстан «тролльдері» мен олардың Қазақстандағы «әріптестері» қалай жұмыс істейді? — «Азаттық Радиосы», 08/05/2019. // URL: <https://rus.azattyq.org/a/tajikstan-and-its-troll-factories/29926761.html>
3. Өзбекстандағы тролльдер мен боттардың жұмысы туралы. — Hook Report, 18/09/2018. // URL: <https://hook.report/2018/09/arrrr-vokrug-trolli/>
4. Анна Беляева. Тролльдер фабрикасы саяси пиардағы жаңа стандарт па? — DW, 14/12/2019. // URL: <https://www.dw.com/ru/фабрики-троллей-новый-стандарт-в-политическом-пиаре/a-51656603>
5. Жеткен жеріміз осы! Ресейде мигранттардың аяғын сүю басталды. — «Царьград», 24/07/2020. // URL: <https://tsargrad.tv/articles/dokatilis-v-rossii-nachali-celovat-nogi-migrantam269137>
6. Әуежайдағы тәртіпсіздікке байланысты Қырғызстанның 23 азаматы Мәскеуден келе алмады — ИМ. — Sputnik.kg. // URL: <https://ru.sputnik.kg/incidents/20200518/1048343094/migranty-moskva-bishkek-charternyj-rejs-karantin.html>
7. 5 минут сайын тост, тост, тост. Алматыда тұратын Нигерия азаматын не таңғалдырады?, — Tengrinews.kz, 14/01/2019. // URL: <https://tengrinews.kz/article/kajdyie-5-minut-tost-tost-tost-udivlyaet-nigeriytsa-1007>
8. Өшпенділік тіліне қарсы сөз бостандығы. // URL: <https://share.americagov/ru/свобода-слова-против-языка-вражды>